

Tetiana Mosiichuk

Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. Wasylija Stefanyka,
m. Iwano-Frankowsk, Ukraina

Działalność oświatowa UNDO w Galicji Wschodniej (1925–1939)*

System edukacji odgrywa ważną rolę w procesie kształtowania świadomości narodowej ludności każdego kraju. Druga Rzeczpospolita była przykładem państwa, które za pomocą systemu edukacyjnego próbowało rozwiązać trudny problem wielonarodowości.

Zgodnie z decyzją Rady ambasadorów Ententy z dnia 15 marca 1923 r. Ukraina Zachodnia została częścią i jednocześnie „węzłem gordyjskim” Drugiej Rzeczypospolitej. Ukraińcy byli największą mniejszością narodową, która liczyła 15–16% ogółu ludności i mieszkała na 37,8% południowo-wschodnich obszarów państwa: województwa lwowskie, tarnopolskie, stanisławowskie, wołyńskie oraz część poleskiego. Skupiska ludności ukraińskiej znajdowały się także na ziemi podlaskiej i chełmskiej¹. Przyznania Polsce suwerennych praw nad Galicją Wschodnią, dokonano wbrew woli ludności ukraińskiej zamieszkałej na tym terenie. Polska jednak zobowiązała się zapewnić Ukraińcom swobodę rozwoju².

Polski rząd pragnął stworzyć mocne państwo i przekształcić Ukraińców w lojalnych obywateli. Jednak jak zauważył Andrzej Chojnowski: „Społeczność ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej była zbyt słaba, by wymusić na państwie polskim daleko idące ustępstwa, na tyle jednak silna, aby nie można było zapomnieć

* Artykuł powstał w ramach projektu „Oświata i szkolnictwo na wsi w II Rzeczypospolitej” realizowanego pod kierownictwem prof. Barbary Wagner na Uniwersytecie Warszawskim (przypis redakcji).

¹ Według Andrzeja Ajnenkiela w II Rzeczypospolitej Ukraińcy stanowili 14,3% społeczeństwa. Ryszard Torzecki szacuje liczbę mniejszości ukraińskiej – około 16%. Według A. Chojnowskiego ludność ukraińska stanowiła 15–16% ogólnej liczby mieszkańców Polski. Historiografia ukraińska szacuje liczbę Ukraińców – około 16%. Zob. A. Ajnenkiel, *Od rządów ludowych do przewrotu majowego*, Warszawa 1978, s. 216; R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, Kraków 1989, s. 14; A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 6; Я. Гришак, *Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.*, Київ 1996, c. 135.

² W uzasadnieniu Rady ambasadorów Ententy podano: „wobec tego, iż uznane zostało przez Polskę, że co się tyczy wschodniej części Galicji, warunki etnograficzne czynią koniecznym ustrój autonomiczny”. Na ten temat szerzej zob. R. Torzecki, dz. cyt., s. 20.

o jej istnieniu... Jej obecność stawała się źródłem nieustannych kłopotów, toteż nawet środowiska dalekie od nacjonalizmu zaczynały popierać politykę »silnej ręki« lub nawet rozważać korzyści, jakie mogłaby przynieść polonizacja wschodnich kresów. Ostatecznie więc po stronie polskiej zwyciężyła tendencja do traktowania Ukraińców jako groźnego wroga»³.

W polsko-ukraińskich relacjach oświata była bardzo skomplikowanym i delikatnym zagadnieniem. Polityka oświatowa Drugiej Rzeczypospolitej zmieniała się odpowiednio do etapu polsko-ukraińskiego współżycia⁴. Polacy mieli nadzieję, że system edukacji zdoła wychowywać z przedstawicieli mniejszości narodowych Polaków, lojalnych obywateli państwa Polskiego. Ukraińcy natomiast chcieli żeby szkoły, oprócz zapewnienia dzieciom edukacji, kształtowały również świadomość narodową i kulturę rdzennej ludności.

Wolności i swobody mniejszości narodowych zapewniały umowy międzynarodowe (m.in. traktat wersalski)⁵ oraz Konstytucja marcowa z 1921 r.⁶ Jednak postanowienia teże Konstytucji, które zostały zachowane w Konstytucji kwietniowej z 1935 r., często rozmijały się z praktyką.

W momencie odzyskania niepodległości jednym z pierwszych zadań państwa polskiego stało się przeprowadzenie reformy szkolnictwa oraz wypracowania nowatorskiej koncepcji obywatela i jej realizacji poprzez system oświatowy⁷. Ideologia wychowawcza była przedmiotem dyskusji różnych stronnictw politycznych i kolejnych rządów na przestrzeni istnienia II Rzeczypospolitej⁸. Od 1918 r. zasadniczym

³ A. Chojnowski, *Historia państw świata XX wieku. Ukraina*, Warszawa 1997, s. 82–83.

⁴ Maciej Marszał wyróżnia cztery etapy relacji polsko-ukraińskich w okresie międzywojennym: I) 1918–1923 – kształtowania się wzajemnych stosunków nacechowany sporami granicznymi; II) 1923–1929 – tworzenia się ideowych, politycznych i oświatowych relacji między dwoma narodami; III) 1930–1935 – okres pacyfikacji i napięć politycznych polsko-ukraińskich; IV) 1936–1939 – okres szukania dróg kompromisu, a zarazem nieufności wywołanej sytuacją międzynarodową. Zob. M. Marszał, *Ugodowa polska myśl polityczna wobec Ukrainy i Ukraińców 1918–1939*, [w:] *Tendencje rozwojowe myśli politycznej i prawnej*, pod red. M. Maciejewskiego, M. Marszala, M. Sadowskiego, Wrocław 2014, s. 450.

⁵ Traktat o ochronie mniejszości z 28 czerwca 1919 r. Na ten temat szerzej zob. A. Deryng, *Międzynarodowe zobowiązania Polski w zakresie szkolnictwa mniejszości narodowościowych*, Lwów 1927.

⁶ Zgodnie z artykułem 109 każdy obywatel Drugiej Rzeczypospolitej miał prawo do zachowania swej narodowości i pielegnowania swojej mowy i tradycji narodowych. Artykuł 110 konstytucji dawał Ukraińcom równe z innymi obywatelami prawo do „zakładania, nadzoru i kierowania swoim własnym kosztem zakładów dobroczynnych, religijnych i społecznych, szkół i innych zakładów wychowawczych, oraz do używania w nich swobodnie swej mowy i wykonywania przepisów swej religii”. Dz.U.RP nr 44 z 1921 r. poz.267.

⁷ Dekret obowiązku szkolnego z 7 lutego 1919 r. wprowadzał obowiązkowe nauczanie dla dzieci w wieku 7–14 lat w siedmioletnich ogólnych (narodowych) szkołach. W lutym 1922 r. sejm uchwalił prawo, które przekazywało tworzenie i utrzymanie tych szkół w kompetencje organów miejscowej władzy. Średni poziom systemu oświaty tworzyły natomiast gimnazja. Dz.Pr.P.Pnr 14 z 1919 r. poz. 147; Dz.U.RP nr 18 z 1922 r. poz. 143.

⁸ Na ten temat szerzej zob. F. W. Araszkiewicz, *Ideale wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1978; M. Iwanicki, *O ideowoychowywaczym oddziaływaniu sanacji na młodzież szkolną i akademicką*, Siedlce 1986; E. Magiera, *Wychowanie państwowe w szkolnictwie powszechnym Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczecin 2003.

rdzeniem wychowania była idea wychowania narodowego, reprezentowana przez endecje. Oznaczało to, że mniejszości narodowe miały prawo do używania swojego języka i religii, jeżeli wypełniały one należycie obowiązki wobec państwa. Koncepcja narodowa głosiła hasło: „jedno państwo – jeden naród”. Po przewrocie majowym w 1926 r. obóz sanacyjny wysunął koncepcję wychowania państwowego. Idea ta polegała na tym, że jak wcześniej język, wiara i tradycja narodowa były spoiwem dla Polaków rozrzuconych w trzech zaborach, tak po odzyskaniu wolności czynnikiem integrującym wszystkich obywateli bez względu na wiarę, język i kulturę powinno być państwo. Sanacyjna koncepcja była nazywana „asymilacją państwową”⁹. Zdaniem ukraińskiego historyka Wołodymyra Komara, asymilacja państwowa miała na celu transformację przedstawicieli niepolskich narodów w obywateli II Rzeczypospolitej metodami gospodarczego, religijnego i kulturalno-edukacyjnego charakteru. W perspektywie chodziło o reorientację ostrza ukraińskiego nacjonalizmu z antypolskiego na antyradzieckie i wykorzystywanie go w interesie Polski¹⁰.

Kluczowym narzędziem w asymilacyjnym programie rządu stała się polonizacja. Pierwszym krokiem była ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa, bardziej znana jako „lex Grabski”, od imienia swojego twórcy¹¹. Zgodnie z art. 2 podstawowym typem szkół dla mniejszości narodowych miała być szkoła dwujęzyczna, tzw. utrakwistyczna „wychowująca na dobrych obywateli Państwa dzieci narodowości polskiej i niepolskiej we wzajemnym szacunku ich narodowych właściwości”¹². Takie szkoły miały powstawać w wyniku połączenia lokalnych szkół polskich i placówek mniejszości narodowych. Ustawa przewidywała przeprowadzenie plebiscytu na terenie województw: lwowskiego, tarnopolskiego, stanisławowskiego oraz wołyńskiego. Plebiscyty przeprowadzono w miejscowościach, gdzie ludność ukraińska, zgodnie z wynikami ostatniego powszechnego spisu ludności, stanowiła 25 % ogółu mieszkańców danej gminy¹³. Szkoła z ukraińskim językiem nauczania powstawała na koszt państwa w przypadku, gdy rodzice co najmniej 40 dzieci składali odpowiednie deklaracje do właściwego inspektora szkolnego. Wymagane było urzędowe stwierdzenie własnoręczności podpisów dokonane przez notariusza, sąd, urząd gminy lub starostwo. niesprawiedliwość polegała na tym, że dla utworzenia szkoły polskiej wystarczyły deklaracje rodziców tylko 20 dzieci¹⁴.

⁹ U. Wróblewska, *Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP*, „Nauka” 2011, nr 2, s. 111–113.

¹⁰ V. Комар, *Політика Польщі щодо українців Галичини (1919–1939 рр.): основні напрямки та етапи*, „Галичина” 2001, nr 5–6, s. 99.

¹¹ Ustawa została wprowadzona w życie 1 października 1924 r. przez rząd Władysława Grabskiego. Autorem projektu był minister oświaty Stanisław Grabski.

¹² Dz.U.RP nr 79 z 1924 r. poz. 766.

¹³ Ostatni spis ludności odbył się w 1921 r., jednak Ukraińcy zbojkotowali go, co powodowało, że dane były fałszywe.

¹⁴ Dz.U.RP nr 3 z 1925 r. poz. 33

Deklaracje na temat języka wykładowego miały wygląd wydrukowanych standardowych arkuszy. Rodzice wpisywali w nich odręcznie: własne imię i nazwisko, miejsce zamieszkania, powiat, imię i wiek swojego dziecka, a także określali język, w którym powinno ono pobierać naukę. Wskazywali również nazwę szkoły, datę i własnoręczny podpis. Na dokumencie naczelnik gminny potwierdzał jego autentyczność stosowną pieczęcią, oraz swoim podpisem¹⁵. Warto również odnotować, że nieco inaczej wyglądały deklaracje rodziców polskich dzieci. Przede wszystkim drukowano je po polsku i nie wymagano potwierdzenia autentyczności podpisu¹⁶.

Zgodnie z art. 6 ustawy ulegały likwidacji odrębne szkoły średnie polskie i ukraińskie w jednej miejscowości. Musiały one zjednoczyć się w wspólną szkołę dwujęzyczną. Żeby wprowadzić język ukraiński dodatkowo do polskiej szkoły średniej, potrzeba było deklaracji 150 rodziców. Szkoły zawodowe oraz seminaryjne nauczycielskie mogły istnieć w formie utrakwistycznej albo polskiej.

W szkołach dwujęzycznych część przedmiotów miała być wykładana po polsku, a część po ukraińsku. Decyzje w tych sprawach wydawały kuratoria szkolne. Jednak rozkład zajęć w szkołach utrakwistycznych przygotowano tak, że zdecydowana większość lekcji miała się odbywać w języku polskim¹⁷. Z tego powodu Leon Wasilewski nazywał szkoły dwujęzyczne „parodią, bo dla nauki języka ukraińskiego lub białoruskiego pozostawiono dwie godziny w tygodniu”¹⁸.

W szkołach powszechnych państwowych i prywatnych dla ludności niepolskiej, w języku polskim wykładano lekcje z historii Polski, nauki o Polsce współczesnej i oczywiście wykład samego języka polskiego. Natomiast w szkołach średnich – również literatury polskiej i geografii. Świadek tych wydarzeń Iwan Wasylyszyn podkreślał, że „nawet w tych nielicznych szkołach, jakie w przyszłości zostały się jakby ukraińskimi, poza językiem polskim, uczono po polsku również historii i geografii. Po ukraińsku natomiast wykładano tylko matematykę i gimnastykę [...] Starszych nauczycieli Ukraińców starano się przedwcześnie wysłać na emeryturę,

¹⁵ Dz.U.RPnr 3 z 1925 r. roz. 33; Центральний державний історичний архів, м. Львів (ЦДАІЛ), ф. 206 “Українське педагогічне товариство “Рідна Школа” (1881–1942 pp.), оп. 1, спр. 168, арк. 1–142.

¹⁶ Ukraiński badacz Bohdan Stuparyk twierdzi, że „w momencie podjęcia decyzji o przeprowadzeniu szkolnego plebiscytu, władza polska była przekonana, iż w przeciagu dwóch-trzech lat pod pretekstem przestrzegania prawa, będzie mogła całkowicie zlikwidować szkoły mniejszości narodowych”. B. Ступарик, *Шкільництво Галичини (1772–1939)*, Івано-Франківськ 1994, с. 124.

¹⁷ W szkołach najniższego stopnia organizacyjnego w tzw. Jednoklasówkach na 80 godzin tygodniowo – nauczanie w języku ukraińskim odbywało się w ramach 36, a w języku polskim 44 godzin. W powszechnej szkole siedmioklasowej obowiązywał wymiar 192 godzin tygodniowo, z którego na język ukraiński przypadały 93 godziny, a na język polski 99 godzin. W klasie pierwszej z ogólnej liczby 21 godzin tygodniowo przeznaczono na nauczanie w języku ukraińskim 13 godzin, w klasie siódmej zaś na tygodniową sumę 30 godzin odbywały się 22 lekcje w języku polskim a tylko 8 lekcji w języku ukraińskim. M. Iwanicki, *Oświata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918–1939*, Siedlce 1975, s. 142.

¹⁸ Archiwum Akt Nowych (AAN), Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 74, k. 48.

a młodzi kandydaci do profesji nauczycielskiej mogli dostać pracę tylko na rdzennych ziemiach polskich”¹⁹.

W ten sposób atak na ukraińską edukację nabierał rozpędu. A razem z nim bardziej ostrej formy nabierały polsko-ukraińskie stosunki. Jak twierdzi Ryszard Torzecki, ustawa Grabskiego stanowiła jeszcze jedną „kość niezgody” między Polakami i Ukraińcami²⁰.

Warto zauważyć, że na zakończenie I wojny światowej Ukraińcy posiadali 2420 szkoły powszechne z ukraińskim językiem nauczania. We Lwowie, Kołomyi, Przemyślu, Tarnopolu, Stanisławowie funkcjonowały gimnazja państwowe z ukraińskim językiem nauczania. Dodatkowo działało 7 gimnazjów prywatnych i 3 gimnazja dwujęzyczne w Jaworowie, Rohatynie i Turce²¹. Były to najwyższe wskaźniki w okresie nieobecności państwa ukraińskiego. Dla polskiego rządu jednak podobny rozwój ukraińskiej edukacji stanowił wielkie zagrożenie całości i spokoju państwa. Podczas konferencji wojewodów wschodnich Polski, która miała miejsce w dniach 19–20 października 1925 r. w Warszawie, S. Grabski podkreślał: „Tam, gdzie ruch białoruski lub ukraiński jest najsilniejszy, tam trzeba dać najlepszą szkołę czysto-polską”²².

W czasie akcji plebiscytowej w 1925 r. rodzice ukraińscy wnieśli blisko 100 tysięcy deklaracji szkolnych. Dotyczyły one 130 tysięcy dzieci narodowości ukraińskiej, z zamiarem pobierania przezeń nauki w rodzimej mowie. Jednakże rezultaty plebiscytu wstrząsnęły ukraińskim społeczeństwem. Dla przykładu, powiatowy komendant policji państwowej w powiecie stanisławowskim informował w sprawozdaniu: do przeprowadzenia plebiscytu w powiecie funkcjonowały 103 średnie szkoły, z czego 62 z ukraińskim językiem wykładowym. Według stanu na 25 września 1925 r. w powiecie stanisławowskim sieć placówek prezentowała się szokująco: z dotychczasowych 62 pozostało zaledwie dziesięć szkół ukraińskojęzycznych, 47 przemianowano na utrakwistyczne, a w 46 wprowadzono język polski jako język wykładowy²³. Mimo podobnych rezultatów plebiscytowych na korzyść języka ukraińskiego w innych powiatach Galicji Wschodniej, miało miejsce wiele analogicznych wypadków likwidacji placówek.

Według badań Mirosławy Papierzyńskiej-Turek sytuacja ze szkolnictwem w województwach ukraińskich Drugiej Rzeczypospolitej wyglądała w następujący sposób (zob. poniższa tabela):

¹⁹ І.Василишин, *Роля духовенства й учительства в розбудженні культурно-освітнього та економічного життя в городенському повіт*, [w:] *Городениця: історико-мемуарний збірник. Український архів*, за ред. М.Г. Марунчак, Т. XXXIII, Нью-Йорк-Торонто-Вінніпер 1978, с. 182–203.

²⁰ R. Torzecki, dz. cyt., s. 97.

²¹ AAN, Ambasada RP w Londynie, sygn. 431, k. 80.

²² Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО), ф. 2 “Станіславське воєводське управління, 1921–1939”, оп. 1, спр. 637, арк. 32.

²³ ДАІФО, ф. 6 “Станіславське повітове староство”, оп. 1, спр. 126, арк. 1.

Tabela 1. Szkoły w województwach „ukraińskich” II Rzeczypospolitej w latach 1923–1927.

Województwo	1923–1924			1924–1925			1925–1926			1926–1927		
	U	P	D	U	P	D	U	P	D	U	P	D
Lwowskie	960	1367	1	896	1417	–	449	1357	497	353	1340	622
Stanisławowskie	816	346	–	777	368	2	492	341	297	365	277	454
Tarnopolskie	641	748	1	503	817	7	258	754	301	146	681	463
Wołyńskie	390	597	145	301	684	93	–	716	366	2	683	392

U – powszechne szkoły ukraińskie;

P – powszechne szkoły polskie;

D – szkoły powszechne dwujęzyczne.

Powyższe dane niewątpliwie świadczą, że ogółem w latach 1923–1926 zlikwidowano 1944 szkoły ukraińskie a otwarto 1786 szkół dwujęzycznych. Tylko w ciągu jednego roku szkolnego 1924/1925 – 1925/1926 liczba szkół ukraińskich spadła o 1278, a liczba szkół dwujęzycznych zwiększyła się o 1359²⁴. Podobne dane podaje Eugeniusz Mironowicz powołując się na informacje Ministerstwa Spraw Zagranicznych²⁵. Według badań ukraińskich historyków w okresie międzywojennym na skutek polityki utrakwizacji ilość szkół ukraińskich zmniejszyła się z 3662 do 144²⁶. Stąd też nie można nie zgodzić się z wnioskami Leona Wasilewskiego odnośnie do ustawy Grabskiego: „miała zupełnie co innego na celu niż wychowywanie odrębnych go odłamów ludności w zasadach pokojowego współżycia”. Zdaniem L. Wasilewskiego chodziło po prostu o odebranie Ukraińcom istniejącego od kilkudziesięciu lat w Galicji Wschodniej szkolnictwa z językiem wykładowym ukraińskim i o spolonizowanie go, przy czym „utrakwizacja miała być jedynie formą przejściową do polonizacji”²⁷.

Dostęp do średniej i zawodowej oświaty dla dzieci ukraińskich był ograniczony. Na początku poprzez małą ilość odpowiednich placówek²⁸. Do 1926 r. istniało zaledwie około 50 średnich szkół ukraińskich²⁹. Większość ukraińskich szkół

²⁴ M. Papierzyńska-Turek, *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926*, Kraków 1979, s. 259.

²⁵ Według E. Mironowicza w roku szkolnym 1924/1925 w województwach lwowskim, stanisławowskim i tarnopolskim istniało 2568 szkół polskich, 2151 ukraińskich i 9 utrakwizacyjnych. Zob. E. Mironowicz, *Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu piłsudczykowskiego*, Białystok 2007, s. 144.

²⁶ Я. Грицак, dz. cyt., c. 190.

²⁷ AAN, Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 74, k. 70.

²⁸ Ministerstwo Spraw Zagranicznych pisało do konsulatów w Montrealu, Winnipegu i Zagrobieu żeby „w rozmowach i w prasie” mówiły odnośnie do szkolnictwa zawodowego że „społeczeństwo ruskie w tym kierunku nie wykazuje żadnego zainteresowania”. AAN, Ambasada RP w Londynie, sygn. 1435, k.169.

²⁹ A. Ajnenkiel, dz. cyt., s. 223.

średnich była prywatna. Według stanu na rok szkolny 1931/1932 w kraju działało 18 ukraińskich gimnazjów, z czego aż 13 było prywatnych³⁰.

Oświatowa polityka kadrowa polegała na przenoszeniu nauczycieli ukraińskich do miejscowości etnicznie polskich i zastępowaniu ich etatów nauczycielami polskimi, którzy nie znali języka ukraińskiego³¹. Nauczyciele byli najczęściej przenoszeni do innej szkoły na podstawie art. 58c ustawy o stosunkach służbowych nauczycieli (tzw. pragmatyki nauczycielskiej). Przepis ów zezwalał na przeniesienie „gdy tego wymaga dobro szkoły, w której nauczyciel pracuje”³². W przeciągu lat 1923–1925 z pracy zwolniono 2500 wykładowców narodowości ukraińskiej. Oprócz tego, 1500 osób przeniesiono poza obszar Galicji Wschodniej. Według stanu na 1929 r. w składzie Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego nie było żadnego nauczyciela narodowości ukraińskiej³³. Ogólnie w ciągu lat 1918–1939 liczba ukraińskich nauczycieli zmniejszyła się o 20%, zaś nauczycieli narodowości polskiej wzrosła o 600%³⁴. W rezultacie tych masowych przeniesień ukraińskich nauczycieli ze wschodnich województw na teren Polski zachodniej rozpadło się wiele setek rodzin.

Razem z procesem nauczania ważne miejsce zajmowało również wychowanie i klimat psychologiczny w szkole. Obecność nauczyciela-Polaka była w większości negatywnie przyjmowana przez ukraińskie dzieci. Pedagogom trudno było porozumieć się z uczniami, przede wszystkim z powodu nieznamomości ich mowy ojczystej. Często nauczyciele obrażali wychowanków na tle narodowym³⁵. Zdarzały się nawet wypadki bicia uczniów przez nauczycieli³⁶. Po czymś takim na-

³⁰ Jeśli średnie wykształcenie uważano wówczas za elitarne i mogły je otrzymać tylko dzieci, mające bogatych rodziców, to wykształcenie zawodowe odwrotnie – nie cieszyło się wielką popularnością. Jednak, właśnie w tych ogniwach badacze zauważyli pozytywne aspekty. Wszystkie ukraińskie szkoły zawodowe były prywatne, za wyjątkiem państwowego liceum rolniczego w Czernicy (1935 r.). Zob. I. Шліхта, *Польська vs українська ідентичності: освітня політика у Другій Речі Посполитій і формування української нації*, „Intermarum: історія, політика, культура” 2014, nr 1, s. 199.

³¹ Zdarzały się wypadki, kiedy tzw. „nauczyciele” narodowości polskiej nie posiadali żadnych uprawnień pedagogicznych. Nie mieli ponadto również jakiegokolwiek wykształcenia, które mogłoby predysponować ich do nauczania innych. Jednakże minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego, Stanisław Grabski głosił tezę: „Niebezpieczny jest nauczyciel Ukrainiec. Nawet jeśliby uczył w polskiej szkole, do jakiej chodzi ukraińskie dzieci. Dlatego też trzeba całkowicie zlikwidować ukraińskie szkolnictwo, a nauczycieli narodowości ukraińskiej przenieść na Mazowsze”. *Za ukraińську школу! Наше нині – і польське вчора*, „Свобода” 1926, 18 липня, с. 1.

³² M. Szumilo, *Українська Репрезентація Парламентарна в Сеймі і Сенacie RP (1928–1939)*, Warszawa 2007, s. 127.

³³ ЦДАЛ, ф. 206, оп. 1, спр. 196, арк.1.

³⁴ T. Zавгородня, *Підготовка вчителів для української народної школи Галичини (1919–1939 роки)*, Івано-Франківськ 1999, с. 8.

³⁵ ЦДАЛ, ф.344 “Українське національно-демократичне об’єднання (УНДО), 1925–1939 рр.”, оп.1, спр.572, арк. 24.; Sprawozdanie stenograficzne z 35 pos. Sejmu RP z dnia 5 grudnia 1928 r., ł. 49.

³⁶ 10 lutego 1931 r. mieszkańcy wsi Okniani w województwie stanisławowskim złożyli skargę na dyrektora szkoły, Makowskiego. Dotyczyła ona pozwolenia, jakie wydał nauczycielowi L. Szwakowi w kwestii pobicia ucznia. Przyczyną było używanie przez wychowanka języka ukraińskiego. ДАІФО, ф.2, оп.2, спр.355, арк. 25–28.

inwie oczekiwano od dzieci zamiłowania do polskiej literatury i kultury. Oprócz tego dzieci miały obchodzić polskie święta narodowe (m.in. Dzień Konstytucji czy imieniny Piłsudskiego). Patriotyczne wychowanie prowadzone przez polskich pedagogów prowadziło do fanatyzmu i absurdalnych sytuacji³⁷. Dlatego też nie dziwi, że uczniowie ukraińscy szybko wstępowali w szeregi Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN).

Zatem, od początku polska władza pragnęła podporządkować ukraińskie instytucje oświatowo-wychowawcze pod tendencję ogólnej polonizacji. Celem polityki oświatowej było wyposażenie młodzieży ukraińskiej w polską świadomość narodową. Proces tworzenia utrakwistycznej „jednej szkoły dla dwóch narodów” planowano w taki sposób, aby ukraińskie placówki jak najszybciej przekształcić w dwujęzyczne, a następnie – polskie. W oczach Ukraińców, nie bez słuszności, proces ten został uznany za narzędzie zniszczenia ich narodowego szkolnictwa. Był jednak i pozytywny aspekt oświatowej polityki rządu polskiego wobec Ukraińców. Wzrosła liczba szkół oraz dzieci i młodzieży objętych obowiązkiem nauczania.

W warunkach polonizacji ukraińska wspólnota rozpoczęła walkę o utrzymanie ukraińskiego systemu szkolno-wychowawczego. Główną rolę w społeczno-politycznym życiu zachodnich rejonów dzisiejszej Ukrainy w okresie międzywojennym odgrywało Ukraińskie Narodowo-Demokratyczne Zjednoczenie (UNDO)³⁸. Działając legalnie w centrum spektrum polityki państwowej, partia ta była zasadniczą siłą w walce o prawa Ukraińców w zakresie oświaty.

Nie zważając na trudności, związane z tworzeniem partyjnych mechanizmów w 1925 r., narodowi-demokraci od razu wzięli się do pracy. Przewodnie stało się hasło: „Wszystkie ukraińskie dzieci do ukraińskich szkół!”, gdyż „kto zmienia swoją rodzimą szkołę i posyła dziecko do cudzej szkoły – jest wrogiem swojego dziecka i ukraińskiej nacji”³⁹. 11 sierpnia 1925 r. opublikowano odezwę Narodowego Komitetu UNDO do członków partii z wezwaniem do aktywizacji pracy organizacyjnej wśród społeczeństwa. W pierwszym wersie podkreślono następujące słowa: „od września musi się rozpocząć masowa akcja w sprawie obrony ukraińskiego

³⁷ W 1932 r. w powiecie turkowskim w województwie lwowskim nauczyciel-Polak, w czasie, gdy w cerkwi śpiewano „Boże, wielki, jedyny, chroń nam Ukrainę” zmusił uczniów do powrotu do szkoły i nakazał odśpiewać hymn Polski. ЦДІАЛ, ф. 309, “Наукове товариство ім. Шевченка, 1757–1946 pp.”, оп. 1, спр. 2532, арк.38–39, 41.

³⁸ Partia powstała na posiedzeniu organizacyjnym we Lwowie 11 lipca 1925 r. Jej przewodniczącym został dr prawa, znany działacz społeczno-polityczny Dmytro Lewicki. Organizacja z założenia miała charakter narodowy, demokratyczny, ponadklasowy. Zdaniem Ryszarda Tomczyka, powstanie UNDO było „najważniejszym wydarzeniem w politycznym legalnym życiu ukraińskiego społeczeństwa w Galicji Wschodniej w II Rzeczypospolitej. Przystąpienie do niego posłów i działaczy z Wołynia dawało UNDO reprezentację parlamentarną i możliwość poszerzenia wpływów na ziemiach północno-zachodnich”. Na ten temat szerzej R. Tomczyk, dz. cyt., s. 53.

³⁹ *Всі українські діти до української школи*, „Діло” 1928, 18 травня, с.2.

szkolnictwa⁴⁰. Powiadamiając powiatowe ośrodki 22 sierpnia 1925 r. o próbie wprowadzenia utrakwizmu w pięciu ukraińskich gimnazjach, Centralny Komitet (C. K.) wydał rozporządzenie „W najbliższym czasie zaczniemy akcję sprzeciwu i zwołamy masowe zebrania we wszystkich miastach, w których są ukraińskie państwowe gimnazja. Udział posłów będzie obowiązkowy⁴¹”.

Kierownictwo partii próbowało wyjaśnić ukraińskiemu społeczeństwu i polskiej władzy bazę prawną swoich działań. Jak słusznie twierdzili narodowi-demokraci w komunikacie z 26 sierpnia 1925 r. „uchwały polskiej władzy ustawodawczej i wykonawczej są sprzeczne: z traktatem o prawach mniejszości narodowych podpisanych w Wersalu dn. 18 czerwca 1919 r., a mianowicie z art. 9 tej umowy; z podstawowymi postanowieniami konstytucji polskiej z dn. 17 marca 1921 r., z art. 104; z ustawą o autonomii wojewódzkiej, a głównie z ustawą autonomiczną trzech województw galicyjskich z dn. 26 września 1922 r.”⁴². Dlatego dalsze działania partii były bardzo logiczne i potrzebne. Przegranie wojny o własną szkołę oznaczałoby upadek życia narodowego Ukraińców. Bo „jeśli chcemy utrzymać nasz naród jako żywą nację... to nie możemy ani na chwilę zapomnieć o trzech podstawowych rzeczach: narodowej oświacie, rodzimej szkole i narodowym gospodarstwie!”⁴³.

Narodowi demokraci zaczęli prowadzić szeroką akcję przeciwko polonizacji na terenach Galicji Wschodniej. 28 sierpnia 1925 r. na zebraniu prezydium C.K. UNDO i przedstawicieli organów oświatowych zatwierdzono program wydarzeń, przewidujących bojkot utrakwizacji ukraińskich gimnazjów, włączenie rodziców do szkolnych plebiscytów, organizacje wieców protestacyjnych, a także wystąpienia ukraińskich parlamentarzystów na forum polskich organów prawodawczych, Ligi Narodów i innych organizacji międzynarodowych.

Kierownictwo UNDO planowało wnieść sprawę szkolnictwa ukraińskiego w II RP na arenę międzynarodową. W tym celu przygotowywano konferencję „wszystkich narodów zniewolonych przez Polskę”. Rezultatem konferencji miała się stać „akcja obronna przeciwko wrogowi uciskowi na arenie międzynarodowej, w warszawskim Sejmie i Senacie, wśród narodowych mas, wliczając w to dzieci⁴⁴”. W związku z tym, kierownictwo partii zwróciło się z prośbą do komitetów powiatowych, w celu zebrania danych statystycznych. Miały one dotyczyć informacji „gdzie nie przestrzega się ukraińskiego języka wykładowego i gdzie

⁴⁰ М. Кугутяк, *Українська націонал-демократія (1918–1939) у 2 т.*, т. 2, Київ-Івано-Франківськ 2004, с. 414.

⁴¹ ЦДАЛ, ф. 392, „Українська Парламентарна Репрезентація в польському сеймі і сенаті”, спр. 47, арк. 4.

⁴² R. Tomczyk, dz. cyt., s. 58.

⁴³ К. Левицький, *Наші найближчі завдання*, „Діло” 1928, 15 квітня, с. 1.

⁴⁴ ЦДАЛ, ф. 392, оп.1, спр. 47, арк. 5.

szkoła ma być utrakwistyczna a jest w rzeczywistości polska⁴⁵. Zwracano uwagę na dokładne i szybkie podanie tych informacji⁴⁶.

UNDO prowadziło akcję propagandową służącą działalności organizacyjnej. Ważnym jej elementem był ruch wiecowy, w którym brali udział członkowie Centralnego Komitetu. Pierwsze zebranie w celu obrony ukraińskiej szkoły, w obecności tysięcy osób, odbyło się 30 sierpnia 1925 r. we Lwowie. W rezolucji zaznaczono: „Ukraińscy obywatele zgłaszają swój stanowczy protest przeciwko szkolnym prawom, m.in. przeciwko decyzjom Kuratorium Lwowskiego, która zmierza do ograniczenia i likwidacji praw narodu ukraińskiego w gałęzi szkolnictwa⁴⁷. 31 sierpnia narodowi demokraci wspólnie z radykałami przeprowadzili protestacyjny wiec w Tarnopolu. Ze strony UNDO wystąpił na nim Mychałjo Strutyńskij, zaś ze strony Ukraińskiej Socjalistyczno-Radykalnej Partii (USRP) – Dmytro Ładyka. Manifestacja w Przemyślu 6 września 1925 r. z Wołodymyrem Zahajkewyczem na czele zebrała ponad 500 osób. O szczegółach przeprowadzenia szkolnego plebiscytu wypowiedział się M. Strutyńskij. O możliwych zagrożeniach ze strony miejscowych urzędników i policji mówił Mychałjo Czerkawskij⁴⁸. Ze wszystkich trzech zebrań sporządzono i „wysłano odpowiednie protesty do polskich władz i za granicę...powołano Komitet Rodzicielski i szykowano się do przeprowadzenia bojkotu⁴⁹. Ogólnie, w 1925 r. undowcy zorganizowali pięć wielkich wieców, poświęconych ukraińskiemu szkolnictwu średniemu.

W toku przeprowadzenia kampanii wiecowej powołano komitety rodzicielskie. Ich zadania polegały na zebraniu protestów do Ligi Narodów i „przygotowaniu swoich dzieci-uczniów do walki”. W wyniku działań tych komitetów, rodzice napisali ponad 2000 imiennych protestów do Ligi Narodów przeciwko nauczaniu w języku polskim historii i geografii⁵⁰. Wiece przeciwko utrakwizacji oświaty odbywały się nie tylko w wielkich miastach, ale i w powiatowych i niewielkich wioskach. Świadczą o tym sprawozdania policji i raporty starostw powiatowych. W powiecie nadwórzańskim województwa stanisławowskiego tylko w lipcu 1925 r. z inicjatywy powiatowego komitetu UNDO przeprowadzono 6 wieców⁵¹. W swoich sprawozdaniach Wołodmyr Cełewycz akcentował o sukcesach akcji i zwracał szczególną

⁴⁵ Tamże, ф. 344, оп. 1, спр. 552, арк. 61.

⁴⁶ Konferencja odbyła się w Warszawie 8 października 1926 r. Jednak porozumieć się w sprawie wspólnej działalności nie udało się. Jedynym pozytywnym było stworzenie wspólnego biura informacyjnego. *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті. Документи і матеріали*, за ред. М. Кугутяка, Івано-Франківськ, 2012, т. 1, кн. 1 (1919–1929), с. 24.

⁴⁷ *Віче у Львові*, „Діло” 1925, 2 вересня, с. 6.

⁴⁸ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 267, арк. 30–31.

⁴⁹ *Комунікат УНДО у справі полонізації чотирьох українських гімназій*, „Діло” 1925, 26 вересня, с. 3.

⁵⁰ *Звіт з діяльності УНДО*, „Свобода” 1926, 5 грудня, с. 2.

⁵¹ ДАІФО, ф. 2, оп. 2, спр. 98, арк. 6–17.

uwagę na fakt, że „ciężką walkę za ukraińskie szkoły średnie prowadziła wyłącznie nasza [UNDO – T.M.] partia”⁵².

Często undowcy zwoływali wiece w niedziele i święta przed cerkwiemi, po uroczystościach religijnych. Zrozumiałe, że przynosiło to największe efekty. Ponieważ ludność była zebrana i nie potrzebowała tracić czasu jeszcze na osobne spotkanie. Niekiedy w obecności kilku tysięcy wiernych posłowie UNDO otwarcie oznajmiali, że „największym wrogiem Ukraińca jest Polak”. Posłów przyjmowano jak przywódców narodu, wsłuchiwano się w ich opinie. Zdaniem Eugeniusza Mironowicza „akcja ta nie byłaby możliwa bez wsparcia kleru unickiego i nauczycieli”⁵³. Podczas wieców uchwalano rezolucje, nawołujące do bojkotu szkół polskich i niepłacenia podatków. Jednocześnie kierownictwo UNDO zainicjowało akcję powtórnego plebiscytu w szkołach w formie zbierania deklaracji. UNDO rozpoczęło rzetelne zbieranie informacji o ilości ukraińskojęzycznych dzieci w wioskach i wypadkach łamania prawa podczas plebiscytów. Motywacja była prosta: polska władza właśnie „przy pomocy szkolnego plebiscytu denacjonalizowała szkoły ukraińskojęzyczne”⁵⁴. Według stanu na 29 grudnia 1925 r. władza i policja województwa tarnopolskiego posiadała spisy agitatorów i osób zbierających deklaracje. Wśród najaktywniejszych znajdowali się narodowi-demokraci: „Cełowyc z Przemyśla, Strutyński z Złoczowa”⁵⁵. Komendant policji województwa tarnopolskiego w raporcie z 4 stycznia 1926 r. zwracał uwagę, że ze wszystkich partii tylko narodowi-demokraci „zbierają informację w sprawie szkolnych nadużyć przez komitety powiatowe. Zebrane materiały wysyłają do głównej kancelarii UNDO we Lwowie”⁵⁶. W sprawozdaniu komendanta wojewódzkiego policji w Stanisławowie z 18 stycznia 1926 r. powiadamiano o „tajemnym plebiscycie”, przeprowadzonym przez undowców w powiecie Sławsko-Skołowskim, Ławicach (powiat borodoczany) i w Bratyszewie (powiat Tłumacz) województwa stanisławowskiego⁵⁷.

Na zebraniu w Biberce w województwie lwowskim 21 stycznia 1926 r. przy udziale 170 osób, Wołodimir Cełowyc wezwał do „złożenia petycji i protestów przeciwko różnym nadużyciom” podczas przeprowadzania szkolnych plebiscytów⁵⁸. 21 lutego w Ozernie w woj. tarnopolskim, z inicjatywy narodowego-demokraty Mychałja Kuzyna, odbył się wiec przy udziale 400 osób. Uchwalono wówczas „wniesienie protestu przeciwko utrakwizacji szkół i rozpoczęto akcję

⁵² *Звіт з діяльності УНДО*, „Свобода” 1926, 5 грудня, s. 2.

⁵³ E. Mironowicz, dz. cyt., s. 146.

⁵⁴ *Дальший похід на “креси”*, „Діло” 1929, 2 серпня, s.1.

⁵⁵ Державний архів Тернопільської області (ДАТО), ф. 275, „Тернопільський міський комісаріат поліції”, оп. 1, спр. 267, арк. 7.

⁵⁶ ДАІФО, ф. 68, „Станіславське воєводське управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства”, оп. 2, спр. 70, арк. 67.

⁵⁷ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 343, арк. 82.

⁵⁸ ДАІФО, ф. 2, спр. 409, арк. 16–17.

w sprawie stworzenia prywatnych gimnazjów ukraińskich⁵⁹. W Kałuszu w woj. stanisławowskim 8 marca 1926 r. poseł Serhij Chruckij wezwał z trybuny: „Przed wszystkim należy walczyć ze spolszczaniem ukraińskiego szkolnictwa!”⁶⁰. Ogólnie, w okresie od sierpnia 1925 r. do maja 1926 r. narodowi-demokraci przeprowadzili łącznie ponad 60 wieców poświęconych kwestiom oświaty⁶¹. Duże wrażenie wywierała liczba obecnych nań osób. 10 września 1926 r. w Dorożewie (woj. lwowskie) UNDO zebrało na manifestacji ponad tysiąc osób. W imieniu C.K. partii z referatami wystąpili wówczas Mychałjo Hałuszczyńskij i Wołodmyr Cełowycz⁶². 20 września analogiczny wiec odbył się w Drohobyczu (woj. lwowskie). Wówczas ze strony kierownictwa partii wystąpili z przemowami Serhij Chruckij i Borys Kozubskij⁶³. Warto odnotować, że polska policja zawsze starała się kontrolować przebieg wiecowej kampanii⁶⁴.

W rzeczywistości program UNDO, który utożsamiał jasne stanowisko dotyczące ukraińskiego szkolnictwa został przyjęty podczas II Narodowego Zjazdu UNDO. Miał on miejsce w dniach 19–20 listopada 1926 r. we Lwowie. Zjazd uchwalił następujący program: „Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo Demokratyczne opowiada się za jednolitą, dostępną dla wszystkich bez wyjątku szkołą ukraińską, walczy o narodowe i moralne przedszkolne, szkolne i pozaszkolne wychowanie, o wolny dostęp do szkoły dla wszystkich bez różnicy płci, stanu i wyznania, o przymus szkolny w szkole powszechnej, o bezpłatną naukę i o pomoc państwową dla niezamożnej młodzieży”⁶⁵.

Dzięki akcji wiecowej polityczne deklaracje UNDO nie pozostawały wyłącznie na papierze. Mało tego, przyjmowano je wtedy, gdy już w pełni rozpoczęła się kampania przeciwko polonizacji szkolnictwa. Partyjne postanowienia znalazły swoje realne wcielenie w codziennej działalności centralnych i terenowych ośrodków partii, liderów i szeregowych członków partii⁶⁶.

⁵⁹ ДАТО, ф. 231, „Тернопільське воєводське управління, 1921–1939 рр.”, оп. 1, спр. 753, арк. 9.

⁶⁰ „Свобода” 1926, 21 березня, с. 3.

⁶¹ Народний Комітет, „Свобода” 1926, 23 травня, с. 2.

⁶² Політичний огляд, „Нова зоря” 1926, 3 жовтня, с. 5.

⁶³ ДАІФО, ф. 2, спр. 410, арк. 97.

⁶⁴ 30 października 1927 r. w Czyżykowie woj. lwowskiego pod kierownictwem miejscowego undowca M. Dačka odbyło się zebranie ludności. Ze strony C. K. partii przybyli na nie delegaci: Iwan Liszczyńskij i Iwan Korczyńskij. W momencie przemowy pierwszego z nich, słysząc krytykę wobec polskiego rządu za niszczenie ukraińskiej oświaty, komendant policji „zerwał się jak opętany” i przerwał wiec. ЦДАЛ, ф.344, спр. 231, арк. 62.

⁶⁵ R. Tomczyk, dz. cyt., s.76.

⁶⁶ Aktywną działalność przeciwko utrakwizacji szkół na ziemi tarnopolskiej prowadził Stepan Baran. Według policyjnych danych z 28 września 1925 r., ów undowiec „w imię dobra narodu ukraińskiego” zabronił rodzicom posyłać dzieci do polskich i utrakwistycznych szkół. Ten sam S. Baran był także kierownikiem specjalnego komitetu ds. bojkotu utrakwistycznych szkół w Tarnopolu. Komitet wielokrotnie wysyłał memoriały do Ligi Narodów i przeprowadzał agitację przeciwko polskiemu szkolom. ДАІФО, ф. 68, оп. 2, спр. 70, арк. 139.

Zatem, owa działalność UNDO podczas przeprowadzenia pierwszego plebiscytu szkolnego w 1925 r. ewidentnie świadczyła o zamiarach partii w zakresie walki o utrzymanie narodowego szkolnictwa. Dzięki dobrej organizacji akcji wiekowej społeczność ukraińska zdecydowanie aktywniej włączyła się w działalność oświatową. Wysiłki i praca narodowych-demokratów zakończyły się sukcesem. Likwidację pierwszych klas czterech ukraińskich gimnazjów we Lwowie, Tarnopolu i Przemyśle odroczone na okres 1 roku.

Częścią oświatowej działalności UNDO były problemy ukraińskiego nauczycielstwa. Dla pedagogów narodowości ukraińskiej dostęp do pracy w zawodzie był ograniczony z powodów politycznych. 28 listopada 1926 r. na posiedzeniu C.K. partii zdecydowano „przeprowadzić systematyczną akcję w kierunku obrony prac ukraińskiego nauczycielstwa i szkolnictwa”. W celu szczegółowego rozpoznania sytuacji nałożono na powiatowe struktury partii obowiązek zebrania stosownego materiału. Miał on dotyczyć takich zagadnień: „1. stan naszych i polskich kadr nauczycielskich w miejscowościach zamieszkałych przez Ukraińców; 2. przesiedlenia; 3. przedwczesne skierowanie na emeryturę, zwolnienia z pracy; 4. odmowa przyjęć nowych nauczycieli ukraińskich oraz liczba przyjętych Polaków; 5. liczba kandydatów narodowości ukraińskiej z przygotowaniem do nauczania”⁶⁷. Stosowne dane miały zostać nadesłane na ręce szkolnego referenta UNDO Iwana Liszczyńskiego.

Komendant wojewódzkiej policji w Stanisławowie 18 stycznia 1926 r. powiadomił, iż w krótkim czasie powiatowe komitety przekazały kierownictwu partii wyczerpujące dane co do zwolnień, przesiedleń i przedwczesnego wysłania na emeryturę ukraińskich nauczycieli. Oprócz tego osobno przygotowano także spis przyjętych nauczycieli-Polaków do szkół z ukraińskim językiem nauczania, w miejsce uprzednio zwolnionych Ukraińców⁶⁸. Podobnie rzecz wyglądała w województwie tarnopolskim. Tamtejsza komenda wojewódzka policji informowała o tym fakcie w raporcie z stycznia 1926 r.⁶⁹ Dzięki przeprowadzonej kampanii kierownictwo partii miało realny obraz sytuacji oświatowej w kraju. Można było zatem wystąpić na forum parlamentu w obronie nauczycielstwa ukraińskojęzycznego. W ten sposób undowcy szykowali się do walki w interesie tej grupy zawodowej.

Naruszenia praw nauczycieli Ukraińców UNDO zgłaszało do rozpatrzenia społeczności kraju. Wielki manifestacyjny wiec odbył się we Lwowie 11 kwietnia 1926 r. Wystąpił na nim szef partii D. Łewyćkij⁷⁰. Podobnie było 14 czerwca – wówczas na czele ponad tysięcznej manifestacji stał M. Hałyczyński⁷¹.

⁶⁷ *В обороні української школи*, „Свобода” 1926, 31 січня, s. 3.

⁶⁸ ДАІФО, ф. 2, спр. 264 „а”, арк. 47.

⁶⁹ ДАТО, ф. 275, спр. 267, арк. 2; ДАФО, ф. 68, оп. 2, спр. 70, арк. 67.

⁷⁰ М. Кугуцяк, *Історія української націонал-демократії...*, dz. cyt., s. 329.

⁷¹ *Велике віче у шкільних справах у Львові*, „Свобода” 1926, 27 червня, с. 2.

Zainteresowanie narodowych-demokratów kwestią nauczycielstwa ukraińskiego spowodowało przede wszystkim większą wiarę w możliwości tej partii⁷². Pragnąc zapewnić sobie poparcie inteligencji w przededniu wyborów w 1928 r. partia zapewniała, iż: „przyszły ukraiński klub sejmowy nie zapomni w swoim programie zapisać kwestii dobra ukraińskiej szkoły i nauczycielstwa”⁷³.

Kolejny duży wiec, przy udziale ponad tysiąca osób odbył się 22 września 1928 r. w Dubowcach w woj. stanisławowskim. W swoim wystąpieniu szef zebrania Mychałjo Hanuszewskij mówił: „wszystkie posady nauczycielskie zostały zajęte przez protegowanych-Polaków, zaś nauczycieli ukraińskich przeniesiono za Warszawę, gdzie nie mieszka ani jedna rodzina ukraińska”. „Przydzielono ich [Polaków – T.M.] do wychowywania młodzieży ukraińskiej – kontynuował poseł – zaś oni wcale nie umieją mówić w tym języku. Automatycznie zmusza to nasze dzieci do kontaktowania się z nimi po polsku”⁷⁴. Na wiecu w Trembowli w woj. tarnopolskim 30 grudnia 1928 r. zebrało się blisko dwa tysiące osób. Pośród nich – według danych policyjnych – 5% stanowili Polacy. Organizator zebrania – Leontij Kunickij skupił swe przemówienie na kwestii posad nauczycieli narodowości ukraińskiej. Narodowy demokrat wezwał społeczność do zbierania materiałów dotyczących naruszeń praw nauczycieli w celu przygotowania następnych interpelacji⁷⁵. Charakterystyczne jest, iż problemy ukraińskiego szkolnictwa w ogóle nie schodziły z porządku dziennego w kręgach kierownictwa UNDO. Pragnąc dołączyć jak największą liczbę przedstawicieli inteligencji do pracy „na niwie politycznej”, undowcy byli świadomi, że angażujących się politycznie nauczycieli czeka utrata pracy, ewentualnie „wyprawa na zachód pomiędzy Mazurów”⁷⁶. Mimo tego, znaczna część pedagogów aktywnie współpracowała z UNDO⁷⁷. Narodowi-demokraci współpracowali również z towarzystwem „Wzajemna Pomoc Ukraińskiemu Nauczycielstwu”⁷⁸. Ich pomoc (także

⁷² Wymownym tego świadectwem jest list Iwana Wasylyszczyna, nauczyciela ze wsi Kuniwce w powiecie czarnoleskim województwa stanisławowskiego z dnia 22 listopada 1927 r. do C.K. UNDO. Prosił on o przesłanie kilku egzemplarzy programu partii na potrzeby przyszłych zebrań w Gorodence (1 grudnia 1927 r.). Podczas przeprowadzenia owych wieców Wasylyszczyn chciał „agitować do wszystkich o zapisywanie się w szeregi UNDO, a także do stworzenia organizacyjnych komitetów”. Partyjne dokumenty miały w tym bez wątpienia pomóc. ЦДАЛ, ф. 344, спр. 200, арк. 19–20.

⁷³ *Відозви до українського вчительства*, „Діло” 1928, 25 лютого, с. 6.

⁷⁴ ДАІФО, ф. 6, спр. 249, арк. 35.

⁷⁵ ДАТО, ф. 231, спр. 1153, арк. 46.

⁷⁶ *Одно з наших чергових завдань*, „Свобода” 1926, 30 травня, с. 2.

⁷⁷ Zwraca uwagę sprawa Ewhenii Kuzmakowej, nauczycielki ze wsi Jabłonków w woj. stanisławowskim z dnia 29 września 1930 r. Z doniesienia starosty powiatowego wynikało, iż nie zwracając uwagi na konieczność przekształcenia szkoły w utrakwistyczną, nauczycielka ta nadal prowadziła lekcje wyłącznie po ukraińsku. Oprócz tego, wielokrotnie kontaktowała się i wykonywała polecenia undowca Dmytra Wełykanowycza. W rezultacie tego, starosta poprosił o zgodę na przeniesienie tej „ukraińskiej szwajniczki” do jednego z województw centralnych. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 762, арк. 5–6.

⁷⁸ „Wzajemna Pomoc Ukraińskiemu Nauczycielstwu” – zawodowa organizacja ludowych nauczycieli. Istniała od 1905 do 1939 r. w Galicji i Bukowinie z centrum we Lwowie. Według stanu na 1938 r. liczyła 44 wdziały i ponad 2 tys. członków.

materialna) była w sposób szczególny przedmiotem podziękowań na zjeździe organizacji 27 lipca 1938 r. „Długotrwałe, huczne oklaski za dotychczasowe wsparcie i pracę na rzecz ukraińskiej szkoły i nauczycielstwa” odebrał wówczas w imieniu UNDO Dmytro Wefykanowycz⁷⁹.

Ponieważ polska administracja stwarzała przeszkody dla ukraińskich działaczy oświatowych, undowcy postanowili wziąć kwestie obrony ukraińskich nauczycieli pod swoje skrzydła. W rezultacie tego cała sprawa nabrała rozgłosu, zaś procent przenosin i zwolnień uległ zmniejszeniu. Walka o prawa pedagogów, sprzyjała również wstępowaniu w szeregi UNDO coraz większej liczby inteligentów. Nauczyciele ukraińscy popierali partię, albo też stawali się jej członkami.

W walce o utrzymanie ukraińskiego szkolnictwa UNDO aktywnie współpracowała z duchowieństwem greckokatolickim. Warto zauważyć, że kler unicki był jednym z najważniejszych czynników integrujących społeczność ukraińską. Miało więc to swoje korzyści. Większość księży jako nauczyciele miało bowiem wolny dostęp do szkolnych dzienników i dobrze orientowała się w jakościowym i ilościowym składzie parafii, poprzez księgi metrykalne⁸⁰. Kierownicy poszczególnych oddziałów partii rozdawali proboszczom specjalne ankiety, dotyczące ilości ukraińskich szkół i dzieci, pobierających w nich naukę. W ten sposób, undowcy mieli realną mapę sieci szkół, a co za tym idzie, mogli łatwo wykryć ewentualne fałszerstwa⁸¹. „Jest znamienne – podkreślali polscy urzędnicy – iż kwestionariusze zostały rozesłane przez C.K. UNDO nie do placówek partyjnych, lecz do greckokatolickich urzędów parafjalnych, co wskazuje na rolę greckokatolickiego duchowieństwa w akcjach, mających charakter wybitnie polityczny, a także na jego stosunek do UNDO”⁸².

Szeroką działalność na ziemi tarnopolskiej prowadził greckokatolicki proboszcz i narodowydemokrata Łeontij Kunyckij. 20 grudnia 1928 r. zorganizował niewielki wiec w Trembowli w woj. tarnopolskim. Szukając wyjścia z masowej polonizacji ukraińskich dzieci w 3 tysiącach szkół, duszpasterz radził matkom „starać się w pierwszym rzędzie stwarzać domowe szkoły ukraińskie, gdzie dzieci mogłyby uczyć się w języku ojczystym (tak jak robili to Żydzi i wcześniej Polacy)”. W rezolucjach obok konieczności likwidacji prawa o szkolnictwie, narodowydemokrata

⁷⁹ ЦДІАЛ України, ф. 344, оп. 1, спр. 552, арк. 69.

⁸⁰ Komendant wojewódzkiej policji w Stanisławowie 29 maja 1926 r. pisał, iż greckokatolicki duchowni „mają wolny dostęp do szkolnych katalogów”, skąd pobierali dokładne informacje odnośnie ilości ukraińskich i polskich dzieci, w celu przeprowadzenia szkolnego plebiscytu. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 369, арк. 43.

⁸¹ Dla przykładu: proboszcz w liście z 22 grudnia 1925 r. podał do C.K. UNDO wiadomości o stanie ukraińskiego szkolnictwa na swojej wsi: „w Kulikowie jest siedem klas, narodowa szkoła z polskim językiem wykładowym. Chodzi do nich 287 dzieci narodowości ukraińskiej. W 1925 r. na wiośnię zebrano 88 deklaracji, dotyczących 135 dzieci ukraińskich”. ЦДІАЛ, ф. 344, оп. 1, спр. 231, арк. 3.

⁸² *Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za kwiecień, maj i czerwiec 1929 r.*, Warszawa 1929, s. 34–39.

wzywał Ukraińców do pracy „we wszystkich ukraińskich instytucjach kulturalno-oświatowych i gospodarczych”⁸³.

Zatem, pomoc i wsparcie greckokatolickiego duchowieństwa istotnie pomogła UNDO w czasie przeprowadzenia plebiscytów. Nie zważając na oficjalne zakończenie szkolnego plebiscytu, społeczeństwo nadal składało deklaracje za utrzymaniem języka ukraińskiego jako języka wykładowego. Odnotowano w tym zakresie nawet swoiste rekordy. W Stecowie powiatu śniatyńskiego woj. stanisławowskiego, miejscowy proboszcz w ciągu jednego dnia zebrał 280 deklaracji tego typu⁸⁴. Z informacji zebranych przez Wydział Wyznaniowy MSW wynikało, że kler greckokatolicki prowadził w cerkwiach czynną kampanię na rzecz UNDO⁸⁵. Razem z tym rósł autorytet partii w oczach społeczeństwa. Sukcesy w zbieraniu deklaracji wyjaśniano jako wielki szacunek i wiarę ludności w słowa miejscowego kleru.

Wydarzenia lat 30. XX wieku pokazały całkowitą niemożność załatwienia „kwestii ukraińskiej” przez polski rząd⁸⁶. Poważną próbą dla ukraińskiego życia narodowego była „pacyfikacja” w 1930 r.⁸⁷ Przeprowadzona, na polecenie Józefa Piłsudskiego, pacyfikacja polegała na wprowadzaniu wojska i policji do wsi, uznanych za sympatyzujące z OUN. W takich wsiach przeprowadzano rewizje połączone z demolowaniem wewnątrz i całych domów, zdejmowaniem sztyldów w języku ukraińskim i niszczeniem obiektów kultu narodowego⁸⁸. Do końca 1930 r. aresztowano 970 osób (550 chłopów, 135 uczniów gimnazjalnych i 124 studentów), z czego 432 sprawy przekazano sądom (które uniewinniły 330 osób)⁸⁹.

Kolejne areszty wielu absolwentów i uczniów starszych klas gimnazjów ukraińskich, odbywały się w celu doprowadzenia do zamknięcia tych placówek.

⁸³ ДАТО, ф. 231, спр. 1153, арк. 40.

⁸⁴ ДАІФО, ф. 226, оп. 1, спр. 15, арк. 141.

⁸⁵ E. Mironowicz, dz. cyt., s. 147.

⁸⁶ Amerykański badacz Joseph Rothschild ocenił ówczesne stosunki polsko-ukraińskie jako wojnę partyzancką. Jego zdaniem, charakteryzowała się ona z jednej strony zabójstwami polskich polityków i kolonistów, z drugiej zaś brutalnymi działaniami wojska wobec wsi ukraińskich. J. Rothschild, *East Central Europe between the Two World Wars*, University of Washington Press 1974, s. 59.

⁸⁷ Akcja represyjna przeprowadzona przez władze polskie przeciwko ludności ukraińskiej Galicji Wschodniej latem i jesienią 1930 r. Celem „pacyfikacji” było osłabienie ukraińskich sił politycznych, zastraszenie opozycji oraz zapewnienie maksymalnego sukcesu obozowi rządzącemu w listopadowych wyborach parlamentarnych 1930 r. Oficjalnie „uspokojenie” trwało od 21 IX do 16 X 1930 r. i objęło 28 powiatów. Według danych ukraińskich badaczy pacyfikacja trwała do końca listopada 1930 r. Zob. В. Литвин, *Історія України (у 3-х томах)*, т. 3, книга 1, Київ 2005, с. 511.

⁸⁸ Według opisów świadka tych wydarzeń w województwie tarnopolskim Wołodymyra Maćkiwa: „W Narodowym Domu, gdzie znajdowała się czytelnia »Proświty« siekierami porąbali podłogę, krzesła, szafy z książkami, wszystkie książki podarli, zniszczyli scenę i dekoracje, ściany porąbali siekierami, zniszczyli wszystkie portrety, między innymi wielki wizerunek Szewczenki, Franki, Mazepy i Chmielnickiego”. В. Мацьків, *Пацифікація в Тернопільщині*, [w:] *Шляхами Золотого Поділля: регіональний збірник Тернопільщини*, т. 2, Філадельфія 1970, с. 113.

⁸⁹ *Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999, s. 277.

Pretekstem była informacja, jakoby młodzież ta miała przechowywać w domach broń i zakazaną literaturę⁹⁰. 24 września 1930 r. zamknięto ukraińskie gimnazja w Tarnopolu i Rohatynie, zaś w październiku gimnazjum w Stanisławowie i 6-letnie gimnazjum we Lwowie.

Wszystkie swoje siły UNDO skupiło wówczas na działalności międzynarodowej, aby zdobyć wsparcie i odszkodowanie⁹¹. Niestety, reakcja rządowych kół Europy nie spełniła oczekiwań Ukraińców. 30 stycznia 1932 r. Liga Narodów uznała, iż postępowanie władz polskich było usprawiedliwione akcją OUN. Liderzy partii nie dopuszczali myśli co do aktywnego sprzeciwu wobec „pacyfikacji”, nie chcąc dać polskim władzom pretekstu do rozszerzenia skali represji przeciwko społeczności ukraińskiej.

Pacyfikacja nie uspokoiła więc emocji, ale zadała poważne szkody polsko-ukraińskim relacjom. Dla edukacji uspokojenie polegało na zamknięciu ukraińskich szkół i aresztowaniach uczniów. W ten sposób szkoła ponownie została włączona w polityczną orbitę i uczniowie przestali myśleć o nauczaniu lecz o walce. W 1931 r. odbył się spis ludności II RP. Przypomniało się zatem gorzkie doświadczenie liczenia danych ze spisu w 1921 r. przy przeprowadzeniu pierwszego szkolnego referendum. Dlatego UNDO przeprowadziło tym razem aktywną agitację, nawołującą do masowego udziału w spisie w 1931 r.⁹² W tym czasie nastąpiły poważne zmiany w sferze oświaty, powiązane z reformą w 1932 r.⁹³ Warunki reformy utrudniały dostęp do szkół średnich dzieciom z rodzin ukraińskich⁹⁴.

⁹⁰ W Drohobyczu w woj. lwowskim jesienią 1930 r. została zamknięta szkoła prywatna, która istniała przez 11 lat i liczyła 400 uczniów, pod pretekstem, że „chłopcy-harcerze ukrywali broń palną. Aresztowano 30-u chłopców i trzymano w więzieniu przez 6 tygodni”. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, 1918–1939 (MSZ), sygn. 2262, Notatka w sprawie ważniejszych zarzutów, postawionych przez p. Barra, członka Izby Gmin w jego raporcie (5. XII 1937), s. 56.

⁹¹ W listopadzie 1930 r. do Sekretariatu Ligi Narodów trafiła petycja ukraińskich posłów i senatorów parlamentu polskiego, zawierająca opisy przypadków łamania Traktatu Mniejszościowego podpisanego przez Polskę w 1919 r. oraz wydarzeń w Galicji w lecie 1930 r. Sprawa pacyfikacji z wahadłowym sukcesem była postrzegana na arenie międzynarodowej od ponad roku. AAN, MSZ, sygn. 2261, k. 5–24; E. Mironowicz, dz. cyt., s. 168.

⁹² Miało to na celu pomóc w przeprowadzeniu przyszłego szkolnego plebiscytu. Kierownictwo partii zwracało się do Ukraińców poprzez prasę z prośbą „aby w ten dzień zapisano wam wasz rodzimy język – ukraiński. Domagajcie się arkuszy dwujęzycznych i wpisujcie się tam po ukraińsku”. *9 грудня загальний перепис населення*, „Діло” 1931, 9 грудня, с. 2.

⁹³ Prawo od 11 marca 1932 r. przewidywało, że o przyjęcie do szkoły średniej ogólnokształcącej lub szkoły zawodowej mogli się ubiegać jedynie absolwenci sześciu (a nie jak wcześniej, czterech) klas szkoły ogólnej. Istotnie zmieniła się struktura szkolnictwa: ośmioletnie gimnazja ustąpiły miejsca czteroletnim gimnazjom i dwuletnim liceom. Dz.U. nr 38 z 1932 poz. 389.

⁹⁴ Ukraińcy nie posiadali bowiem żadnej sześćioletniej szkoły państwowej, a jedynie trzy siedmioklasowe we Lwowie, Przemyślu i Kołomyi. Prawo wstępu do szkół wyższych dawało jedynie ukończenie liceów, których Ukraińcy także nie posiadali.

Kampania plebiscytowa 1932 r. charakteryzowała się znacznymi manipulacjami ze strony organów władzy⁹⁵. W przygotowaniach do szkolnego plebiscytu w 1932 r. poseł Ołeksandr Jaworski przeprowadził cały rząd narad z miejscowymi ośrodkami partii w województwie tarnopolskim: 10–11 października w Brzeżanach, 17 października w Buczaczu, 24 października w Rudnikach, 29 października w Brodach i 30 października w Nowoselince⁹⁶. Na zebraniach powiatowego koła „Ridnej Szkoły” w Rohatynie w województwie stanisławowskim 9 listopada 1932 r. undowiec Stepan Kuzyk „nakazał składać deklaracje jak najszybciej, aby mieć jeszcze czas na przygotowanie skarg”. Poseł zwracał uwagę na to, że można uzyskać bezpłatne potwierdzenie podpisów u sądowych notariuszy. Miejscowy proboszcz prosił Kuzyka, aby ten „zainteresował się w Warszawie”, co robić w wypadku, kiedy w wiosce jest tylko 30 dzieci w wieku szkolnym, a wymaga się co najmniej 40⁹⁷.

Niewątpliwym pozytywem w przeprowadzeniu szkolnych referendów stało się zjednoczenie społeczeństwa ukraińskiego. Zagrożenie wynikające z możliwości całkowitej utraty ukraińskiego szkolnictwa przyczyniło się do aktywności UNDO, organizacji kulturalno-oświatowych, duchowieństwa i społeczeństwa podczas składania szkolnych deklaracji. Nie uszło to uwadze policji państwowej. W sprawozdaniu za grudzień 1932 r. funkcjonariusze zwracali uwagę na „dużą liczbę uczestników akcji plebiscytowych, którzy składali deklaracje nawet w tych miejscowościach, gdzie istniała już szkoła z ukraińskim językiem wykładowym, albo tam gdzie prawo nie pozwalało w najbliższych latach zmienić systemu szkolnictwa”⁹⁸. Mimo dużej aktywności mieszkańców wsi, spory odsetek pozostał pasywny⁹⁹.

W realiach społeczno-politycznych lat 30. XX wieku oraz w warunkach rządowych represji narodowi demokraci nie odcięli się od swoich obietnic. Wymownym tego dowodem był aktywny udział członków partii w przeprowadzeniu szkolnego plebiscytu w 1932 r.

⁹⁵ Zwraca uwagę skarga rodziców ze wsi Obaryńce w woj. tarnopolskim na wójta Solarskiego z dnia 30 grudnia 1932 r. Wymagał on od rodziców, aby ci dali mu „wyciąg rodzinny z metryk urodzin na dowód, że dany ojciec czy matka lub opiekun dziecka jest uprawniony do podpisywania takiej deklaracji i dowód osobisty z fotografią”. W razie braku wyciągu czy zdjęcia, wójt odmawiał legalizacji podpisu. Dzięki interwencji miejscowych narodowych-demokratów, urząd wojewódzki poprzez starostę zobowiązał owego wójta do legalizowania podpisów bez wyżej wymienionych wymogów. ДАТО, ф. 231, оп. 1, спр. 1913, арк. 49.

⁹⁶ ДАТО, ф. 231, оп. 1, спр. 1913, арк. 49.

⁹⁷ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 922, арк. 3–4.

⁹⁸ ДАТО, ф. 231, оп. 1, спр. 1964, арк. 83.

⁹⁹ W raporcie z 14 stycznia 1933 r. starosta czortkowski (woj. tarnopolskie) zaznaczył, że akcja plebiscytowa „pokazała w pewnym sensie sprawność organizacyjną aparatu społeczności ukraińskiej, jaka w przeciągu listopada i grudnia potrafiła przeprowadzić akcję plebiscytową w całym powiecie”. Świadczyły o tym statystyki: 35 gmin – 2564 deklaracje. Jednak, jak podsumował undowiec „narod nie przejawiał żadnego zainteresowania plebiscytem, wskutek czego wziął w nim udział tylko pod naciskiem duchowieństwa i mężów zaufania UNDO”. ДАТО, ф. 231, оп. 1, спр. 1913, арк. 98.

W roku 1935 rozpoczęła się tzw. „normalizacja” jako szansa wspólna oraz kompromis dwóch narodów drogą wzajemnych ustępstw, wśród których ważne miejsce zajmowała sfera edukacyjna¹⁰⁰. Polityka „normalizacji” mogła osiągnąć ogromny sukces gdyby liczni przedstawiciele obydwu stron sumiennie starali się wprowadzić ją w życie. Dla strony rządowej „normalizacja” miała raczej charakter taktyczny. Dlatego większość postanowień nigdy nie była realizowana, co doprowadziło do konfliktu wewnątrz UNDO i odwołania deklaracji ugodowej w 1938 r.¹⁰¹

Poszczególne pozytywne rezultaty polityki normalizacji miały jednak miejsce. W Okręgu Szkolnym Lwowskim prace dostało 100 nauczycieli Ukraińców, zaś dodatkowych 50 otrzymało nauczycielską praktykę¹⁰². W marcu 1936 r. zostało dozwolone używanie terminu „ukraiński” zamiast „rusiński” oraz umieszczanie na budynkach rządowych tablic w języku ukraińskim. Zdaniem Leonida Zaskilniaka polsko-ukraińskie porozumienie wywołało „pewną poprawę życia kulturalnego, ale transakcja ta nie miała żadnej obowiązkowej legitymizacji”¹⁰³.

W społeczno-politycznych realiach lat 30. XX wieku nie można było się spodziewać rozwoju ukraińskiego szkolnictwa¹⁰⁴. W takich warunkach UNDO z ostatnich sił broniło jego resztek. Swego rodzaju innowacją w działalności partii stanowiło zwrócenie się do młodzieży studenckiej, należącej w większości do OUN. 24 października 1937 r. Iwan Herasymowycz spotkał się z członkami studenckiej grupy „Ridnej Szkoły” im. Petra Mohyły we Lwowie. Undowiec „agitował do studentów, aby podczas i w przededniu przeprowadzenia plebiscytu pracowali w charakterze instruktorów i doradców na terenach wiejskich”. Propozycja znalazła poparcie u 50 studentów. Akcja rozpoczęła się 4 grudnia 1937 r. Studenci w liczbie 2–3 osób jeździli po wsiach i wyjaśniali ich mieszkańcom porządek składania i prawidłowego wypełniania deklaracji¹⁰⁵. Podając dane szkolnego plebiscytu za

¹⁰⁰ Uгода polsko-ukraińska przewidywała wystawienie wspólnych list kandydatów podczas wyborów parlamentarnych we wrześniu 1935 r., funkcję wicemarszałka sejmu dla reprezentanta UNDO, oraz kredyty dla spółdzielczości ukraińskiej. Oprócz politycznych porozumień, ważne miejsce zajęła obietnica rządu polskiego o odnowieniu państwowych szkół z ukraińskim językiem nauczania i utworzeniu ukraińskiego uniwersytetu.

¹⁰¹ *Encyklopedia...*, dz. cyt., s.543.

¹⁰² ДАІФО, ф. 2, спр. 1596, арк. 4.

¹⁰³ Л. Зашкільняк, М. Крикун, *Історія Польщі: віднайдавніших часів до наших днів*, Львів 2002, с. 160.

¹⁰⁴ W 1938 r. istniały w trzech województwach tylko 352 szkoły powszechne z ukraińskim językiem wykładowym, 2127 – z językiem polskim i 2485 szkół utrakwistycznych. W końcówce lat 30-tych na 100 dzieci ukraińskich, pobierających naukę w szkołach początkowych, do szkół ukraińskojęzycznych (państwowych i prywatnych) uczęszczało zaledwie 7%. Dla porównania, 45% chodziło do placówek utrakwistycznych, a 48% do polskich. Pozytywną zmianą był jednak fakt zwiększenia dostępu do edukacji na terenach wiejskich – wg stanu na rok szkolny 1937/38 na 100 dzieci w wieku 7–13 lat aż 90 uczęszczało do szkół, zaś na terenach Galicji – 85 osób. *Encyklopedia...*, dz. cyt., s. 944–945.

¹⁰⁵ ДАІФО, ф. 69. „Станіславське повітове управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства”, оп. 1, спр. 728, арк. 105–106.

1937 r. starosta brzeżański w woj. tarnopolskim szczególnie uwagę zwrócił nie na rezultaty (plebiscyt przeprowadzono w 51 gminach, gdzie zebrano 3231 deklaracji), lecz na współpracę UNDO, duchowieństwa i młodzieży¹⁰⁶.

W styczniu 1939 r. główny sekretarz UNDO wydał odezwę do Ukraińców przeciwko plebiscytowi mającemu wprowadzić język polski do szkół ukraińskich. Powiadał, że deklaracje za ukraińskim językiem nauczania trzeba było złożyć do 31 stycznia 1939 r., zaś za polskim językiem aż do 28 lutego. Oznaczało to tzw. „drugi szkolny plebiscyt”¹⁰⁷. Uprzedzono, że odmowa władz oświatowych dla wprowadzenia języka ukraińskiego, opierająca się na spisie ludności z 1921 r. (nie wykazał on 25% Ukraińców w kraju) jest bezprawna, gdyż ostatni spis odbył się w 1931 r. W razie naruszeń prawa czy też fałsyfikacji należało zgłaszać się do powiatowych organów partii i powiadamiać głównego sekretarza we Lwowie¹⁰⁸.

Rzetelność przygotowań UNDO do każdego z plebiscytów przejawiała się także w wydawaniu specjalnych broszur. Wyraźnie wyjaśniano w nich cele przeprowadzenia plebiscytu, porządek składania deklaracji, oraz zmiany w prawie oświatowym¹⁰⁹.

W walce o narodowy charakter ukraińskiej szkoły narodowi demokraci ściśle współpracowali z kulturowo-oświatowymi organizacjami kraju, przede wszystkim z „Ridną Szkołą”, organizacją utworzoną w 1884 r. jako Ukraińskie Towarzystwo Pedagogiczne (UTP). W sytuacji, kiedy państwowa pomoc obejmowała szkoły dwujęzyczne, utrzymanie placówek narodowych spoczywało na miejscowych społecznościach. Organizacja „Ridna Szkoła” w okresie międzywojennym rozbudowała własną sieć prywatnych ukraińskich szkół¹¹⁰.

Narodowi demokraci dobrze rozumieli znaczenie UTP w walce o narodowy charakter ukraińskiej szkoły. Dlatego też zdecydowali się połączyć siły. Pod

¹⁰⁶ W raporcie zaznaczył: „Rola greckokatolickiego duchowieństwa i politycznych czynników w akcji była bardzo duża... całą akcją kierował miejscowy adwokat Wołodymyr Bemko, kierownik UNDO, w ścisłej współpracy z młodzieżą studencką spod znaku OUN”. ДАТО, ф. 231, оп. 1, спр. 1913, арк. 4–4а.

¹⁰⁷ Zdarzały się wypadki, kiedy za rodziców deklaracje podpisywały dzieci, albo składali je rodzice zmarłych już dzieci, bądź tych, którzy zakończyli już edukację.

¹⁰⁸ ЦДІАЛ, ф. 344, оп. 1, спр. 21, арк. 1–6.

¹⁰⁹ W 1925 r. wyszła broszura Wołodymyra Celewycza pod tytułem „O nowym polskim prawie oświatowym: praktyczne porady wraz z tekstem prawa i porządku wykonawczego”; w 1929 r. – książka I. Herasymowycza „Na trwoże! Podstawy ukraińskiej nacji w zagrożeniu”. Wiele informacji na temat przeprowadzenia plebiscytu zawarto także w broszurze D. Welykanowycza „Za Ridną Szkołę”. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 30, арк. 46, 65–66; I. Герасимович, *На тривогу! Основи української нації в зарозженні*, Львів 1929; ЦДІАЛ, ф. 344, оп. 1, спр. 21, арк. 11.

¹¹⁰ Ponadto organizowała wiele różnych kursów (w tym dla dorosłych), zwłaszcza zawodowych, ale też i ukrainoznanstwa, lekcji zbiorowych, ogródków dla dzieci i kursy dla analfabetów. Oprócz tego stworzyła również przyszkolne zakłady, bursy dla młodzieży, a także wydawała pedagogiczne czasopismo. Tylko w Galicji stworzono wówczas 700 bibliotek. W 1938 r. towarzystwo liczyło 2077 grup i 104 000 członków (w 1914 r. – 69 grup i 500 członków). М. Семчишин, *Тисяча років української культури*, Київ 1993, с. 488.

przewodnictwem centralnego i powiatowych komitetów partii, „Ridna Szkoła” zajmowała się faktycznie organizacją i przeprowadzaniem szkolnych plebiscytów.

Ze wszystkich województw napływały informacje o masowej akcji UTP rozdawania gotowych formularzy pisma adresowanego do ministra WRiOP z żądaniem nauczania dzieci w języku ojczystym¹¹¹. Rodzice mieli jedynie podpisać dokument, była już tam zawarta pełna argumentacja prawna, i wysłać na adres ministerstwa. Kopię winni byli przekazać do „Ridnej Szkoły” jako dowód oczekiwań ludności ukraińskiej. W sprawozdaniu stanisławowskiego urzędu wojewódzkiego za 1927 r. informowano: „rozpoczęta przez UNDO akcja powtórnego plebiscytu o likwidację utrakwistycznego charakteru szkół i wprowadzenia języka ukraińskiego do tych placówek, objęła w ostatnim czasie wszystkie powiaty... Prowadzą ją »Ridna Szkoła«, grekokatolicy księży i nauczyciele”¹¹². W ocenie starostów powiatowych działalność UTP miała antypaństwowy charakter i była sterowana przez UNDO¹¹³.

Wyniki plebiscytów kolejny raz potwierdziły, iż jedyną drogą do zachowania ukraińskiej szkoły narodowej, jest rozbudowa sieci placówek prywatnych. Wymagało to wielkich nakładów finansowych. Z tego powodu partia cały czas organizowała zbiórkę pieniędzy dla efektywnego funkcjonowania UTP, przy pomocy różnorodnych akcji¹¹⁴.

Podczas świąt Bożego Narodzenia z inicjatywy narodowych demokratów w każdej wsi i miasteczku organizowano tzw. „kolędę” dla „Ridnej Szkoły”. Tworzono specjalne grupy kolędników, które otrzymywały pieniądze za kolędy, a następnie oddawały je na funkcjonowanie owych placówek¹¹⁵. „Miesiąc styczeń – wzywali narodowi demokrati – to miesiąc »Ridnej Szkoły«”. Dlatego też dochody z amatorskich przedstawień teatralnych, koncertów, wieczorków herbacianych, itp. organizowanych w styczniu przeznaczano na utrzymanie „Ridnej Szkoły”¹¹⁶. Była to istotna pomoc materialna, o czym świadczą dane statystyczne. W latach 1925–1926 liczba grup biorących udział w zbiórce kolędowej wzrosła z 1126 do 1740, a ogólna suma zebranych datków wyniosła ponad 60 tysięcy złotych. Podczas świąt

¹¹¹ Wojewoda tarnopolski w piśmie skierowanym do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 13 października 1926 r. powiadomił o rozpoczęciu akcji, mającej na celu wprowadzenie języka ukraińskiego do szkół. Inicjatorami były UTP i UNDO, które wspólnie organizowały zebrania, zbierały deklaracje i prośby rodziców, a następnie wysyłały je do urzędników. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 369, арк. 99.

¹¹² ДАІФО, ф. 226 „Прокуратура Станіславського окружного суду, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства”, оп. 1, спр. 15, арк. 141.

¹¹³ E. Mironowicz, dz. cyt., s. 140.

¹¹⁴ ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 264 “а”, арк. 47.; ф. 2, оп. 1, спр. 488, арк. 174.

¹¹⁵ ДАІФО, ф. 6 „Станіславське повітове староство, м. Станіслав Станіславського воєводства”, оп. 1, спр. 203, арк. 7–8.

¹¹⁶ „Діло” 1929, 6 січня, s. 3.; „Рідна школа” 1936, 1 січня, s. 1.

Bożego Narodzenia w 1930 r. dobrowolne ofiary przyniosły 90 tysięcy złotych¹¹⁷. Polskie władze nie były oczywiście zadowolone, widząc tego typu dane¹¹⁸.

W 1929 r. rozpoczęła się akcja „Ridnoszkolna choinka”. Koszty otrzymane ze sprzedaży ozdób choinkowych, świątecznych świec, oraz dochody z koncertów przekazywano na potrzeby „Ridnej Szkoły”¹¹⁹. Szczególne zainteresowanie i uśmiech wywoływała sprzedaż autorskich kartek okolicznościowych, zachęcających do abstynencji podczas świąt. „Jak ktoś kupi taką kartkę – przekonywali autorzy idei – to nie ma obowiązku ugościć kogoś alkoholem” i „jak tylko gość zacznie mówić jednoznacznie o skurczach żołądka i suchości w gardle – pokażemy mu przed oczami tę kartkę i spokój”¹²⁰. Trzeba przyznać, że owe kartki cieszyły się olbrzymią popularnością w społeczeństwie ukraińskim. Najczęściej ich cena wahała się między 5 a 50 złotych¹²¹. Nawet w czasie kryzysu ekonomicznego w 1933 r. zbiórki podczas świąt przynosiły dobre rezultaty¹²².

Podczas przygotowań do Wielkanocy z inicjatywy narodowych demokratów odbywała się akcja „pisanka Ridnej Szkoły”, gdyż „jak na kolędę każdy spieszyl... tak niech i na święta wielkanocne złoży każdy dar na Ukraińskie Towarzystwo Pedagogiczne, które walczy z przeciwnościami chwili za Odrodzenie Narodowe”¹²³. Podczas świąt rodzinnych praktykowano natomiast tzw. „zbiórki dziesięciominutowe”¹²⁴. Rezultaty największych zbiórek regularnie publikowano w gazecie „Diło”. Pomoc materialna odegrała istotną rolę w rozszerzeniu sieci szkół¹²⁵.

¹¹⁷ М. Кугутяк, *Історія української націонал-демократії...*, dz. cyt., s. 441.

¹¹⁸ Przed obchodami świąt w 1936 r. kierownictwo „Ridnej Szkoły” zwróciło się do C. K. partii, o pomoc w otrzymaniu od Ministerstwa Spraw Wewnętrznych pozwolenia na przeprowadzenie zbiórek chociaż tylko przez trzy dni w ramach Bożego Narodzenia w obrządku wschodnim. Na prośbę narodowych-demokratów polski rząd wyraził zgodę na zbiórkę do 15 stycznia. Polecono jednak wszystkim komendantom powiatowym policji przygotować dokładne dane na temat składu osobowego i liczbowego grup kolędników, tekstów kolęd i zebranych kosztów. ДАІФО, ф. 68, оп. 1, спр. 376, арк. 89–90.

¹¹⁹ *Рідношкільна ялинка*, „Діло” 1933, 7 січня, s. 5; ДАІФО, ф. 69, оп. 1, спр. 718, арк. 364.

¹²⁰ Oficjalnie kartakosztaowała 1 zł, jednakichzawsze kupowali po cenie wyższej. *Замість на алькоголь – гроші на “Рідну школу”!*, „Діло” 1929, 14 грудня, s. 2.

¹²¹ „Діло” 1929, 31 грудня, s. 4.

¹²² *Різдвяний дар народу*, „Діло” 1933, 7 січня, s. 5.

¹²³ *Писанка “Рідної школи”*, „Діло” 1930, 16 квітня, s. 2.

¹²⁴ Polegały one na tym, iż na każdej, choćby najmniejszej zabawie (chrzest, wesele, wieczorki, pogrzeb, spotkania herbaciane) poświęcano dziesięć minut na zbiórkę na rzecz „Ridnej Szkoły”. Narodowi demokraci podkreślali, że „ludzie podczas zabawy mają dobry nastrój, a więc nie odmówią kilku setek dla »Ridnej Szkoły«. Nie mniej ważny był fakt, iż owe zbiórki odbywały się w zamkniętym kole towarzyskim, stąd też nie wymagały one żadnych odgórnych zezwoleń ze strony władzy”. М. Сасвич, *Матеріальне забезпечення “Рідної школи” (про нові засоби у нашій збірковій акції)*, „Діло” 1929, 12 січня, s. 2–3.

¹²⁵ Na początku roku szkolnego 1931/1932 „Ridna Szkoła” liczyła już 60 szkół narodowych, w których naukę pobierało 6582 uczniów, dziesięć prywatnych gimnazjów oraz trzy nauczycielskie seminaria (365 uczniów). О. Кузьмінєць, І. Цєпенда, *Товариство “Рідна Школа» в Галичині (20–30-ті рр. ХХ ст.)*, „Український історичний журнал” 1993, nr 10, s. 44.

W 1931 r. UNDO ponownie połączyło siły z „Ridną Szkołą” dla przeprowadzenia akcji plebiscytowej¹²⁶. Narodowi demokraci doskonale byli świadomi ważności i konieczności wspierania z ich strony tak potężnej kulturowo-oświatowej organizacji jak „Ridna Szkoła”. Jednakże partii nie udało się od razu rozszerzyć swojego wpływu na towarzystwo pedagogiczne. Głównym przeciwnikiem narodowych demokratów w międzypartyjnej walce o wpływy w UPT była Ukraińska Socjalistyczno-Radykalna Partia (USRP). Jednak, wskutek stałej współpracy i pomocy ze strony UNDO w ciągu 1929 r., członkowie UCRP zostali całkowicie usunięci z kierownictwa „Ridnej Szkoły”¹²⁷. Warto odnotować, że narodowi demokraci kontynuowali utrzymanie swoich wpływów w terenowych ośrodkach w ciągu całego okresu międzywojennego. Wielokrotnie w doniesieniach powiatowych komendantów zjazdu delegatów „Ridnej Szkoły” przedstawiano jako zjazdy „sympatyków UNDO”¹²⁸.

Podsumowując, stwierdzić należy, że polityka oświatowa polskiego rządu spotkała się z poważnym sprzeciwem ze strony społeczności ukraińskiej na czele z UNDO. Organizacja kampanii wiecowej pozwoliła kierownictwu partii połączyć społeczeństwo wokół problemu ukraińskiej szkoły i nauczycieli. Główny akcent UNDO położony został na przeprowadzenie szkolnych plebiscytów. Ogólnie, w oświatowej działalności UNDO można wyróżnić kilka kierunków: zbiórki deklaracji za wprowadzeniem ukraińskiego języka wykładowego, wydawanie praktycznych przewodników zawierających wzór wypełnienia deklaracji, zbierkę materiałów w zakresie naruszeń oraz ich rozpatrywanie na miejscu, bojkot.

Obronie ukraińskiego szkolnictwa poświęcali się tacy znani działacze UNDO, jak: Dmytro Łewyćkij, Mychałjo Hałuszczyńskij, Wołodymyr Cełewycz, Iwan Herasymowycz, Stepan Baran, Dmytro Welykanowycz i Serhij Chruckij.

Oświatowa działalność undowców nie przyniosłaby takich sukcesów, gdyby nie ściśła współpraca z grekokatolickim duchowieństwem i młodzieżą studencką. Nauczyciele również starali się ściśle współpracować z partią. Jednakże ta współpraca miała ograniczony charakter, ze względu na niebezpieczeństwo rządowych represji. Istotną rolę odegrała także współpraca UNDO z towarzystwem pedagogicznym „Ridna Szkoła”. Polegała ona na kontroli przebiegu plebiscytów,

¹²⁶ Działalność UTP polegała przeważnie na wydawnictwie specjalnych okólników, informujących ludność o upływie terminu składania deklaracji o język ukraiński i przestrzegając nie podpisywaniu żadnych innych deklaracji po dniu 31 grudnia 1931 r., gdyż deklaracje te mogą być wykorzystane dla zwalczania wyniku już zakończonego plebiscytu. Okólniki te pouczyły również ludność ukraińską w jaki sposób należy przeciwstawić się ewentualnym nadużyciom ze strony władz administracyjnych i szkolnych. Tę ostatnią polska władza traktowała jak akcję propagandową. *Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za I kwartał 1933 r.*, Warszawa 1933, s.33.

¹²⁷ О. Боднар, *Культурно-просвітня діяльність Української соціалістично-радикальної партії (1923–1939)*, „Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. “Історія” 2010, nr. 2, s. 6.

¹²⁸ ДАІФО, ф. 68, оп. 2, спр. 387, арк. 2.

zbiórce deklaracji za wprowadzeniem języka ukraińskiego do szkół, popularyzacji idei szkół narodowych. UNDO starało się regularnie przeznaczać pomoc finansową dla tej organizacji.

Opanowując w końcu lat 20. XX wieku szereg organizacji kulturalno-oświatowych i zdobywając poparcie duchowieństwa greckokatolickiego, a także mieszkańców wsi i nauczycieli, partia zyskała niewątpliwie nowe wpływy wśród mas i stała się znaczącą siłą polityczną. Wspólna praca UNDO, księży i studentów, oraz „Ridnej Szkoły” nie pozwoliła państwu polskiemu na całkowite zniszczenie ukraińskiego szkolnictwa.

Bibliografia

Archiwa

Archiwum Akt Nowych

Akta Leona Wasilewskiego.

Ambasada RP w Londynie.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Wydział Narodowościowy.

Ministerstwo Spraw Zagranicznych, 1918–1939 (MSZ).

Центральний державний історичний архів, м. Львів.

ф. 206 Українське педагогічне товариство “Рідна Школа” (1881–1942 pp.).

Українське національно-демократичне об’єднання (УНДО), 1925–1939 pp.

ф. 309 Наукове товариство ім. Шевченка, 1757–1946 pp.

ф. 392 Українська Парламентарна Репрезентація в польському сеймі і сенаті.

Державний архів Івано-Франківської області, ф. 2 Станіславське воєводське управління, 1921–1939.

ф. 6 Станіславське повітове староство.

ф. 68 Станіславське воєводське управління державної поліції.

ф. 69 Станіславське повітове управління державної поліції.

ф. 226 Прокуратура Станіславського окружного суду.

Державний архів Тернопільської області (ДАТО).

ф. 275 Тернопільський міський комісаріат поліції.

ф. 231 Тернопільське воєводське управління, 1921–1939 pp.

Czasopisma

„Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych” 1929, 1933.

„Діло” 1925–1939.

„Неділя” 1928.

„Нова зоря” 1926.

„Рідна школа” 1936.

„Свобода” 1926.

Opracowania

- Ajnenkiel A., *Od rządów ludowych do przewrotu majowego*, Warszawa 1978.
- Araszkiewicz F. W., *Idealy wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1978.
- Chojnowski A., *Historia państw świata XX wieku. Ukraina*, Warszawa 1997.
- Chojnowski A., *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979.
- Deryng A., *Międzynarodowe zobowiązania Polski w zakresie szkolnictwa mniejszości narodowościowych*, Lwów 1927.
- Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999.
- Iwanicki M., *O ideowo-wychowawczym oddziaływaniu sanacji na młodzież szkolną i akademicką*, Siedlce 1986.
- Iwanicki M., *Oświata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918–1939*, Siedlce 1975.
- Magiera E., *Wychowanie państwowe w szkolnictwie powszechnym Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczecin 2003.
- Marszał M., *Ugodowa polska myśl polityczna wobec Ukrainy i Ukraińców 1918–1939*, [w:] *Tendencje rozwojowe myśli politycznej i prawnej*, pod red. M. Maciejewskiego, M. Marszała, M. Sadowskiego, Wrocław 2014.
- Mironowicz E., *Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu piłsudczykowski*, Białystok 2007.
- Papierzyńska-Turek M., *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926*, Kraków 1979.
- Rothschild J., *East Central Europe between the Two World Wars*, University of Washington Press 1974.
- Szumilo M., *Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie RP (1928–1939)*, Warszawa 2007.
- Tomczyk R., *Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne 1925–1939*, Szczecin 2006.
- Torzecki R., *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, Kraków 1989.
- Wróblewska U., *Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP*, „Nauka” 2011, nr 2.
- Боднар О., *Культурно-просвітня діяльність Української соціалістично-радикальної партії (1923–1939)*, [w:] „Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. “Історія” 2010, nr 2.
- Василишин І., *Роля духовенства й учительства в розбудженні культурно-освітнього та економічного життя в городенському повіті, Городенщина: історико-мемуарний збірник. Український архів*, за ред. М. Г. Марунчак, Т. XXXIII, Нью-Йорк-Торонто-Вінніпег 1978.
- Грицак Я., *Нарис історії України: формування модерної української нації*

- XIX–XX ст.*, Київ 1996. 60.
- Завгородня Т., *Підготовка вчителів для української народної школи Галичини (1919–1939 роки)*, Івано-Франківськ 1999.
- Зашкільняк Л., Крикун М., *Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів*, Львів 2002.
- Комар В., *Політика Польщі щодо українців Галичини (1919–1939 рр.): основні напрямки та етапи*, „Галичина” 2001, пг 5–6.
- Кугутяк М., *Історія української націонал-демократії (1918–1929) у 2 томах*, т. 1, Івано-Франківськ 2002.
- Кугутяк М., *Українська націонал-демократія (1918–1939) у 2 т.*, т. 2, Київ-Івано-Франківськ 2004.
- Кузьмінець О., Цепенда І., *Товариство “Рідна Школа” в Галичині (20–30–ті рр. XX ст.)*, „Український історичний журнал” 1993, пг 10.
- Литвин В., *Історія України* (у 3-х томах), т. 3, книга 1, Київ 2005.
- Мацьків В., *Паціфікація в Тернопільщині*, [w:] *Шляхами Золотого Поділля: регіональний збірник Тернопільщини*, т. 2, Філадельфія 1970.
- Семчишин М., *Тисяча років української культури*, Київ 1993.
- Ступарик Б., *Шкільництво Галичини (1772–1939)*, Івано-Франківськ 1994.
- Шліхта І., *Польська vs українська ідентичності: освітня політика у Другій Речі Посполитій і формування української нації*, [w:] „*Intermarium: історія, політика, культура*” 2014, пг 1.
- Український національно-визвольний рух на Прикарпатті. Документи і матеріали*, за ред. М. Кугутяка, Івано-Франківськ, 2012, т. 1, кн. 1 (1919–1929).